

může případně přijít, podívat se na daný materiál a nepodložené, chytře napsané dílo se zcela zhroutí.“ (Čmejková, Provignano op. cit.: 48).

Konverzační analýza může být proto užitečná a potřebná každému, kdo používá nahrávky rozhovorů i jako pouhý zdroj dat o jiných sociálních jevech, než jsou samotné rozhovory. Schopnost rozpoznat v rozhovorech sekvence s jejich částmi může zabránit takové analýze či interpretaci, která vede k chybným závěrům (a nejde jen o takové triviality jako to, že otázka, která je ve skutečnosti odpovědí – viz výše, je chybně interpretována jako dotaz). Tak třeba Celia Kitzigerová ve své recenzi Schegloffovy knihy (in *Discourse & Society* 19 (4), 2008: 560–567) upozorňuje právě na toto, když píše, že „tato kniha – v dřívější podobě draftu – změnila můj život“ (s. 563). Teprve důkladné seznámení s Schegloffovou konverzační analýzou jí umožnilo pochopit např. to, že obtěžované ženy obvykle nejsou schopny neslušné návrhy mužů razantně odmítnout proto, že by byly slabé nebo že by dokonce podvědomě chtěly být obtěžovány či znásilněny, ale prostě proto, že obecně mluví v rozhovorech odmítnutí návrhů oddalují jako nepreferované jednání (srov. též C. Kitinger, H. Frith. „Just Say No? The Use of Conversation Analysis in Developing a Feminist Perspective on Sexual Refusal.“ *Discourse and Society* 10 (3), 1999: 293–316).

I když Schegloffovu knihu jako celek je třeba nepochybně uvítat, lze k některým jejím aspektům přistoupit i kriticky. Za největší nedostatek považuji to, že se nevěnuje dostatečně některým formálním aspektům rozhovorů. Zřejmě i proto, že Schegloff fakticky nezajímá kohezní prostředky sekvencí, nepopisuje systematicky jazykové ani neverbální prostředky, které se podílejí na utváření rozhovorů (prozódie, gesta, mimika, kinesika) – je to dáno i tím, že značné množství analyzovaných dat pochází z telefonních rozhovorů. Jenže obecně právě pomocí prozódie i dalších never-

bálních prostředků je v rozhovorech prováděno mnohé jednání, tj. jejich použitím mluvíci prezentuje své jednání jako právě takové a na jejich základě adresát zase rozpozná jednání mluvího *právě jako takové*. Tento nedostatek je sice poněkud mírnějším, že na internetových stránkách nakladatelství Cambridge jsou k dispozici audio-nahrávky a v některých případech i video-nahrávky většiny analyzovaných úryvků, avšak je třeba si uvědomit, že to jsou jen data, nikoli analýzy. Jak už jsem naznačil výše, za další nedostatek je třeba považovat to, že Schegloff zhusta opírá své poznatky právě o analýzu telefonních rozhovorů (ač nikoli výhradně!), neboť tyto rozhovory jsou poměrně specifickým typem rozhovorů. Je však možné, že neverbálním prostředkům jednání i jiným typům rozhovorů bude věnována větší pozornost v některém z příštích dílů tohoto monumentálního úvodu do konverzační analýzy (například v díle o organizaci replik a mechanismu jejich střídání?). Máme se nač těšit; jen doufejme, že vydání druhého dílu nebude trvat tak dlouho jako vydání dílu prvního.

Martin Havlík

Anssi Peräkylä, Charles Antaki, Sanna Vehviläinen, Ivan Leudar (eds.):
Conversation Analysis and Psychotherapy

Cambridge, UK, Cambridge University Press 2008, 222 s.

Jedním z příspěvků dvacátého století k dějinám kultury je psychoterapie. Teoretické koncepce o povaze lidské psychiky a kategorie popisující dynamiku vnitřního života se nesmazatelně odrazily v tom, jak rozumíme sami sobě a jakým způsobem vyprávíme a interpretujeme příběh vlastního života. Přestože se jednotlivé psychotherapeutické školy a směry (od psychoanalýzy a pozdější psychodynamické přístupy přes existenciální a narativní přístupy po kogni-

tivně-behaviorální směry) liší v důrazech, které kladou na jednotlivé faktory, a v porozumění mechanismům, jimiž tyto faktory působí na lidské prožívání, vykazují některé podobné rysy. Nejdůležitějším z nich je komunikace jakožto nástroj terapie, a s ním související specifický repertoár terapeutických interakcí. Studie publikované pod názvem *Konverzační analýza a psychoterapie* jsou zkoumáním těchto interakcí – obrazně řečeno – pod mikroskopem konverzační analýzy. Autoři, převážně lingvisté a psychologové z několika různých zemí, se s velkou pečlivostí věnují nejmenším detailům komunikace v rámci psychoterapie. Psychoterapie je zde pojímána jako soubor technik a znalostí, které si terapeut osvojil a jejichž pomocí se snaží vyvolat pozitivní změnu v pacientově prožívání a chování. Studie si nekladou nárok na vysvětlení tohoto procesu změny, přestože předpokládají, že změna nějakým zásadním způsobem s komunikací souvisí. Zaměřují se na to, jaké principy umožňují smysluplnou organizaci komunikačních interakcí, jakým způsobem jsou v rozhovoru tematizovány specifické teoretické koncepce o duševním prožívání a mezilidských vztazích a jak jsou jednotlivé výpovědi interpretovány ve světle těchto koncepcí.

Východím předpokladem autorů je to, že přestože psychoterapie staví na obecných komunikačních dovednostech umožňujících každodenní rozhovory, něčím podstatným se od těchto běžných interakcí odlišuje. Stejně jako interakce v rámci jiných institucí se jedná o formalizovaný způsob komunikace, která sleduje určitá pravidla vyplývající ze sociálních rolí jednotlivých účastníků rozhovoru. V rámci psychoterapie je jedním z aspektů této odlišnosti asymetričnost v komunikaci, která vyplývá z asymetrie rolí terapeuta a klienta. Terapeut *směřuje* rozhovor – pozastavuje vyprávění a žádá o další vysvětlení, poskytuje interpretaci odrážející teoretickou orientaci psychoterapeutického směru, který praktikuje, a na základě expertního vědění s jis-

tou autoritou nabízí interpretaci klientovy subjektivní zkušenosti. Klient na toto navazuje a reaguje nejrůznějšími způsoby. Právě interakční rovina rozhovoru je předmětem zájmu většiny předkládaných studií.

Knihu tvoří celkem devět samostatných studií, kromě toho úvodní a závěrečná kapitola propojující jednotlivé studie do smysluplného celku. Úvodní kapitola nastiňuje koncepci knihy v kontextu lingvistických a sociologických studií psychoterapie a je vynikajícím zdrojem pro orientaci v odborné literatuře. Zasazuje předkládané studie do souvislosti s dalšími studiemi, relevantními pro důkladné obeznámení se základní metodologií a východisky oboru. Následují jednotlivé studie, které se detailně věnují dílčím aspektům komunikace v psychoterapeutické praxi, například terapeutovy formulace otázek a shrnutí výpovědi, klientovy reakce na terapeutovy reinterpretační, zacházení s rezistencí vůči terapeutově vedení rozhovoru, používání lexikální substituce jako terapeutického prostředku a specifika psychoanalytické terapie. Soubor studií je uzavřen esejem praktikujícího psychoterapeuta, který komentuje přínos těchto studií pro praxi, a opravdu závěrečná kapitola shrnuje cíle dosažené předloženými studiemi.

V souladu s určující tradicí konverzační analýzy (KA) je hlavní metodou všech studií sekvenční analýza, tedy studium způsobů, jimiž na sebe navazují jednotlivé repliky rozhovoru. Data pocházejí z rozhovorů vedených v rámci odlišných psychoterapeutických škol – od individuální psychoanalýzy přes narativní terapii po skupinové terapie nejrůznějšího druhu, a to jak s dětskými, tak i s dospělými klienty. Každá ze studií osvětluje jiné aspekty psychoterapeutického rozhovoru. Napříč jednotlivými kapitolami můžeme rozlišit studie, které se zaměřují na výpovědi iniciační (zejména otázky) a responzivní (zejména odpovědi). Mezi zkoumané iniciační výpovědi terapeuta se řadí otázky (autoři MacMartin, Halonen), mezi responzivní lexikální sub-

stituce (Rae), rozšíření významu výpovědi (Peräkylä), reformulace a reinterpretace (Antaki, Peräkylä, Bercelli et al., Vehviläinen, Leudar et al.). Posledním zkoumaným typem jsou klientovy responzivní výpovědi, souhlasné i nesouhlasné (MacMartin, Vehviläinen, Bercelli et al.), a rozvedení předcházejících výpovědí (Peräkylä). Pomocí detailního popisu a analýzy jednotlivých momentů terapeutických interakcí se autoři snaží poskytnout úplnější obraz psychotherapie a umožnit lepší porozumění tomu, co se vlastně v psychoterapii odehrává.

Pro ilustraci přístupu autorů se nyní zaměřím na dvě kapitoly, na nichž je možné demonstrovat metody a cíle konverzační analýzy v psychoterapii. První z nich je kapitola věnovaná formulacím v psychoterapii (Charles Antaki), která se zabývá základními technikami práce s výpověďmi v rámci terapie; tato studie rovněž poskytuje obecný rámec pro další studie, věnující se dílčím aspektům jednotlivých strategií. Jako příklad pro rozvedení těchto motivů představím kapitolu, která na Antakiho volně navazuje (Sanna Vehviläinen), neboť se zaměřuje na situace vyjadřovaného nesouhlasu či rezistence a sleduje, jakou roli hraje rezistence jak v kontextu konkrétních interakcí, tak i v rámci psychoanalytického interpretačního schématu.

Charles Antaki uvádí svou studii konstatováním, které dobře vystihuje pojetí psychotherapie v perspektivě autorů této knihy: „Psychotherapeuti zjišťují, jak klienti rozumí své situaci, a následně je vedou k tomu, vidět svou situaci jinak“ (s. 26). Jinými slovy, psychotherapie nabízí alternativní pohled na věc. Autor zmiňuje pět odlišných způsobů, jimiž psychotherapeuti vedou ke změně náhledu, a to zejména tím, jak reagují na klientovu výpověď. Jejich reakce představují škálu od přímé konfrontace po souhlasné a podpůrné reakce: *námítky, opravy, rozvedení klientovy výpovědi, reinterpretace a formulace*. Autor následně ukazuje, že nejen námítky a opravy, ale také (a v jistém smyslu ještě silněji) i pozitivní a povzbu-

zující reakce slouží zájmům terapeuta – poskytnout vlastní interpretaci diskutované skutečnosti. Na příkladech rozhovorů z různých terapeutických sezení ilustruje autor užití jednotlivých strategií a obšírně se věnuje poslední z nich. Termín „formulace“ autor přejímá z klasické práce Johna Heritage a Roda Watsona z roku 1979 (J. C. Heritage, R. D. Watson. „Formulations as Conversational Objects.“ Pp. 123–161 in George Psathas (ed.). *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. New York: Erlbaum 1979). Autoři tímto termínem popisují shrnutí řečeného, které (zjevně či zdánlivě) vyplývá přímo z výpovědi druhého člověka, ale ve skutečnosti tuto výpověď přetváří, transformuje. Formulace tím plní dva úkoly: explicitně vyjadřuje „porozumění“ terapeuta a zároveň shrnuje řečené vlastními slovy, přičemž předchozí výpověď upravuje pomocí výběru některých motivů a opomíjení jiných. Pomocí formulací terapeut odkazuje a navazuje na to, co klient řekl, ovšem vkládá do toho svou vlastní interpretaci, ovlivněnou konkrétní psychotherapeutickou orientací. Záměrem je tedy dosažení dohody či souhlasu s předkládaným výkladem skutečnosti. Antaki se zaměřuje na tři specifické kontexty, v nichž terapeuti využívají formulací: na identifikaci symptomů v rámci anamnestického a diagnostického rozhovoru (které si tak terapeut upravuje pro pozdější interpretační práci), na psychotherapeutickou interpretaci řečeného a konečně na směřování rozhovoru výběrem relevantních informací (od jejichž probírání se rozhovor má odvíjet). Každý z těchto případů opět ilustruje na příkladech z konkrétních terapeutických rozhovorů. Na závěr autor shrnuje roli a funkci formulace v psychotherapeutickém rozhovoru: přestože terapeutovy formulace zdánlivě přímo vyplývají z klientových promluv, jejich implicitním záměrem je interpretace diskutovaného v souladu s psychotherapeutickou orientací terapeuta. Formulace tedy přispívají ke konstrukci „alternativní verze

skutečnosti". Tento rétorický posun je velmi efektivní právě proto, že není konfrontační, ale odehrává se v rovině „aktivního naslouchání". Formulace tedy posilují zdání, že terapeutův náhled „přirozeně" vyplývá z toho, co klient sám řekl, přestože jeho výpověď byla tendenčně upravena, aby sloužila terapeutickým záměrům. Klient s tímto může a nemusí souhlasit – posledním motivem, který autor zmiňuje a kterému se obsírně věnuje jedna z dalších studií, je rezistence. Tímto pojmem se míní jednak klientův nesouhlas, námitka nebo zjevné odmítnutí terapeutovy formulace, ale také mlčení nebo ignorování jeho reakce. Jde tedy o vědomé vymezení se vůči terapeutově interpretaci, které usměrňuje další rozhovor.

Tomuto „vymezení se" je v teoretickém rámci jednotlivých terapeutických směrů přičítán i další význam, a to nejzřetelněji v psychoanalýze, kterou se důkladně zabývá Sanna Vehviläinen. Právě její studii se nyní budu věnovat. Psychoanalytický rámec představuje interpretační i pragmatický kontext, který určuje směřování rozhovoru v rámci terapie. Výpověď klientů je považována za šifru, která se musí rozluštit, a klíč pro toto rozluštění poskytuje psychoanalytická teorie. Terapie spočívá v interpretaci výpovědí a chování klienta, a jedním z vodítek interpretace jsou souvislosti a rozpory odhalené pomocí volných asociací. Psychoanalýza má rovněž velmi důkladně rozpracované pojetí interakčních fenoménů, jimž je připisován význam s ohledem na obecnou teorii duševního života. Autorka studie se velmi detailně věnuje jednotlivým strategiím, které terapeut užívá, aby některé z výpovědí ustavil a legitimizoval jako relevantní a příznačné. Jako jednu z hlavních strategií identifikuje odkazování k předchozím klientovým výpovědím, v nichž je možné najít podporu či důkaz správnosti předkládané interpretace. Touto reinterpretační terapeut do jisté míry zpochybňuje klientovo „autorství" či „vlastnictví zkušenosti", jelikož terapeut „ví lé-

pe" než klient, o čem jeho zkušenost ve skutečnosti vypovídá. Tento nárok vyplývá z teoretické orientace psychoanalýzy, která pracuje s dichotomií vědomých a nevědomých (podvědomých) psychologických motivů a procesů. Přístup k neuvědomovaným motivům je pro klienta obtížný kvůli jeho obranným mechanismům a záměrem terapie je rozšíření sféry vědomého, tedy identifikace a zpracování potlačených představ a pocitů. Jeden z nástrojů, který napomáhá identifikaci původně zamlčených nebo popřených skutečností, představuje právě rezistence, nesouhlas. V terapeutově pojetí je rezistence příznačná pro nevysslovené, bolestné, avšak o to důležitější a zásadnější skutečnosti. Prvním důležitým krokem v analýze je identifikace možných příznaků rezistence, která následně umožňuje prozkoumání a ustavení jejich významu v průběhu terapie. Klientova reakce, ať již souhlasná, či nesouhlasná, je považována za důkaz podporující předloženou interpretaci. Nesouhlas se totiž paradoxně stává příznakem popření, a tedy stvrzuje výchozí terapeutovu interpretaci, která je příliš ošemetná, než aby si ji klient byl ochoten připustit. V rámci konkrétní interakce není rezistence považována za komunikační problém (jak by tomu bylo ve většině běžných rozhovorů), ale za výchozí bod pro analytickou práci. Autorka v této souvislosti poukazuje na asymetrii vztahu, která se promítá do nároku na „skutečnost" a na její interpretaci, a vznáší otázku, do jaké míry je rezistence důsledkem duševních procesů klienta a do jaké míry je výtvorem sdílené interakce. Upozorňuje tak na do jisté míry tautologickou (sebestvrzující) povahu psychoanalýzy. Konverzační analýza poskytuje autorce možnost zachytit a prozkoumat dynamiku terapeutických intervencí a osvětlit jejich význam v rámci dané interakce, tedy pragmatickou i teoretickou rovinu psychoterapie.

Celkově konstatuji, že kniha je důležitým příspěvkem ke studiu psychoterapie. Její „mikroskopický" přístup umožňuje pro-

zkoumat, jakým způsobem se teoretické orientace jednotlivých psychotherapeutických směrů odrážejí v jednotlivých interakcích terapeuta a klienta. Jednotlivé studie dobře objasňují a dokumentují přístup a postupy KA, jejichž osvojení může být přínosné pro studie komunikačních interakcí i v jiných kontextech. Díky tomu, že se téma knihy rozkládá na pomezí psychologie, lingvistiky a sociologie, stojí za pozornost odborníků z těchto disciplín, neboť pro ně může být užitečným východiskem pro zkoumání sociálních interakcí v institucionálním prostředí. Kniha dobře dokumentuje ustavování sociálních rolí, interakčních pravidel a specifické „profesní kultury“ v rámci konkrétních interakcí, a jistě proto může být zajímavá i pro sociology. Úvodní a závěrečná kapitola velmi přehledně nastiňují a shrnují možnosti KA a jednotlivé studie názorně ilustrují aplikaci metodologických principů a postupů. V souladu s etnometodologickou tradicí zdůrazňují studie situačnost komunikačních praktik a zaměřují se na to, jak specifický kontext sociálních interakcí propůjčuje interakčním aktivitám význam. Pro praktikující psychotherapeuty pak kniha poskytuje specifické „zrcadlo“ – odhalení některých předpokladů a zákonitostí verbálních interakcí může napomoci terapeutům uvědomit si a lépe poznat nástroje terapie a rozšířit repertoár komunikačních technik. Kniha velmi dobře propojuje teoretickou fundovanost, empirickou důkladnost a praktickou použitelnost, a stojí proto za pozorné prostudování.

Na úplný závěr se chci ještě dotknout otázek týkajících se možností a limitů metod konverzační analýzy pro objasnění procesu psychotherapie. Konverzační analýza umožňuje detailní prozkoumání jednotlivých interakcí a zjištění vzorců zakládajících tyto interakce. Metodologické redukování psychotherapie na „techniku změny náhledu“ (Antaki) však přináší i jistá omezení – například neumožňuje zachytit podstatu intersubjektivní empatie, které psychotherapii vůbec umožňují. Hlavní otázkou

tedy zůstává, zda je terapie pouze komunikační technikou – zda jde o „slova“, nebo o něco, co se odehrává „mimo slova“ či „za slovy“. Jinými slovy, může osvětlení zákonitostí komunikace v nějakém zásadnějším smyslu napomoci porozumět tomu, co se v terapii vlastně odehrává? Vyjádřeno metaforicky, může nám důkladné porozumění notovému zápisu a technice skladby říci něco o hudbě samotné a o jejím působení na lidské prožívání?

Lydie Fialová

Cecilia E. Ford: *Women Speaking Up. Getting and Using Turns in Workplace Meetings*

Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan 2008, 202 s.

Recenzovaná kniha slibuje důkladnou a nepředpojatou analýzu toho, jak se ženy dokáží prosadit při pracovních schůzkách. Její autorkou je přední badatelka v oblasti konverzační analýzy, resp. interakční lingvistiky, což je silný lingvistický proud, který byl konverzační analýzou značně stimulován (srov. např. M. Selting, E. Couper-Kuhlen (eds.). *Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins 2001 či A. Hakulinen, M. Selting (eds.). *Syntax and Lexis in Conversation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins 2005). Cecílie Fordová se dosud profesně zabývala především výstavbou replik a vztahem gramatiky a interakce (viz např. C. E. Ford. *Grammar in Interaction: Adverbial Clauses in American English Conversations*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press 1993; více informací o autorce viz na <http://mendota.english.wisc.edu/~ceford/>). Její nová kniha je proto do jisté míry překvapením, neboť – autorka vybavená svými analytickými prostředky a postupy – se tentokrát vydala na pole výrazně sociologické.

Se stručnou historií své knihy nás seznámuje v úvodní kapitole, v níž píše